

הגאון רבי שלמה יוסף זיון זצ"ל

בענין ביטול איסור לכתחילה

ברוסיה הסוכיטית אופים בכמה מקומות את הלחם במאפיות של הממשלה בטסים שמושחים אותם קודם האפיה בשמן של מרגרין, ולפעמים מבורר שהמגרין הוא מזויף ויש בו תערובות חלב נבילה וטריפה ושומן חזיר, ואם כי יש בהלחם ששים נגד המיחה הדקה ויש איפוא להתיר הלחם ע"י הסרת כדי קליפה, אבל יש שהמתעסקים והאופים הלחם הם כולם יהודים וא"כ עושים איסור לבטל לכתחילה שאסור גם בדיעבד, ונשאלתי אם זה נקרא ביטול איסור לכתחילה כיון שהיהודים האופים אינם הבעה"ב של הלחם. והורתי להתיר בשעת הרחק דהתם ע"י הסרת כ"ק מצד כמה טעמים.

חדא נראה לומר שאף אם בעל הלחם בעצמו היה יהודי ועשה כן אין זה בגדר ביטול איסור לכתחילה, שהרי הכוונה של טיחת הטסים בשומן הוא לא כדי נתינת טעם בהלחם רק כדי שלא יהיה נדבק הלחם בהטם ויהיה קל להוציאו אחר האפייה מהטם, וא"כ הרי קי"ל כיו"ד (סי' פ"ד סי"ק) דכל שאין כוונתו לבטל רק לתקן הדבש מותר לעשות כן לכתחילה ועיי"ש בנחלת צבי להפח"ש ז"ל, וא"כ ה"נ דכוותה. הן אמנם ראיתי לכמה גדולים שנתחבטו ונתקשו למה יהא מותר כשאין כוונתו לבטל הא קי"ל דפסיק רישיה אסור גם באינו מתכוון והכא הרי פ"ר הוא שבהכרח יתבטל, עי' בתשר הרמ"ן הובא בשד"ח (כללים מע' א' אות ד') ועי' בתשר צ"צ מאדמו"ר נ"ע (חיו"ד סי' ס"ח), ובתשר דברי מלכיאל (ח"ב סי' מ"ב) שהאריכו בקר זו.

אבל לענ"ד לא ק"מ ואין ענין פ"ר לכאן כלל, דהנה באיסור זה של א"מ איסור לכתחילה יש להבין מהו האיסור אם עצם פעולת הביטול או האכילה הבאה אח"כ ע"י ביטול זה, דא"א לומר דעצם הפעולה יהי אסור דהא כשלא ירצה כלל לאכול התערובות אטו יש סרך איסור בעצם מעשה הטלת והשלכת חתיכת איסור לתוך תערובת היתר והלא כל איסורי אכילה מותר אדם לעשות עמהם כל מה שירצה (מלבד איסור סחורה) כל שאינו אוכלם, וכן א"א לומר שהאיסור הונח מעיקרא על שעת האכילה שהרי איסור אכילה הוא כבר בגדר קנס על מה שעבר וביטל, ובע"כ צ"ל שהאיסור הוא בצירוף שניהם, היינו כשמבטל בכוונה ורצון שע"ז יהיה נותר לאכילה זהו גוף האיסור, נמצא שאין איסור זה דומה לשארי איסורים, שבשארי איסורים גוף האיסור הוא עצם המעשה והפעולה אלא שמתנאי החיוב הוא שהאדם יתכוין להמעשה, והכוונה פועלת על החיוב ולא על גוף האיסור, ואפילו בשבת דבעינן מלאכת מחשבת מ"מ כל שנתקיימה מחשבתו שוב האיסור הוא על עצם המעשה שהרי זה לאו שבתורה לא תעשה כל מלאכה והעשייה הוא הלאו

אלא שיש בזה תנאי שיהיה בציור של מלאכת מחשבת, משא"כ באמב"ט איסור לכתחילה כל עצמו של האיסור הוא הכוונה לאכול ע"י הביטול ולא עצם המעשה בלבד דל"ש בו שום איסור כלל, ולכן ל"ש בזה לומר דפ"ר יהיה אמור בו, דכל שאינו מתכוין לבטל הא אין כאן איסור מעיקרא כלל, ועד כאן לא דפ"ר אמור אלא במקום כשעצם מעשה האיסור עושה האדם בלא"ה רק שחסרה כוונתו ע"ז אמרי' כיון דפפ"ר הלא יודע שבהכרח יבוא האיסור ה"ז כאילו נתכוין לו, אבל הכא שהכוונה הוא בכלל עצם מעשה האיסור וכל שאין מתכוין לבטל אין כאן מעשה איסור כלל ע"ז לא יועיל פ"ר לחדש מעשה איסור במקום שבעצם איננו כלל.

וראיה לסברא זו נראה מדברי הר"ן (פ"ד דשבת) שלאחר שהביא ראיות הערוך דפ"ר דלא ניהא לי מותר כ' וז"ל: "ואין אלו ראיות דלעולם כל היכא דהוה פ"ר אע"ג דל"ג לי אסור וההיא דמוברי בסות ה"ט לפי שלא אסרה תורה אלא מלבוש שסתמו להנאה אבל כל שאין לו הנאה ממנו אינו מלבוש אלא משוי בעלמא" עכ"ל, ודבריו צריכים באור דאמו הערוך חולק על דין זה שכל שאין לו הנאה מהלבישה מותר הא ראייתו היא מזה הוה פ"ר שבע"כ מניעו הנאת חימום בחמה מפני החמה וכי' ויש כאן הנאה, ואמת שהתוס' בשבת (כ"ט ב') פירשו דהכא מיירי בענין דלא הוה פ"ר כגון שהוא לבוש מלבושים אחרים להגן עליו ע"ש, אבל דברי הר"ן כאן מורים שבוה גם הוא ז"ל מודה להערוך דפ"ר יש כאן אלא דהכא גם פ"ר מותר מטעם שכתב, וא"כ אין מובן לכאורה מש"כ הטעם כל שאין לו הנאה אינו מלבוש אלא משוי הרי ע"ז אנו דנים לומר שיש כאן הנאה והוה מלבוש, אשר ע"כ נראה שכוונת הר"ן היא לאותה סברא שכתבנו שבמקום שבלא הכוונה אין כאן מעשה איסור כלל והכוונה עושה את המעשה ע"ז ל"מ פ"ר כלל, וזהו שאומר הר"ן דבכלאים ההנאה עושה את הלבישה ללבישה, נמצא שלבישת כלאים בהנאת חימום אינו דומה לשארי כוונות איסורים דעלמא, דהתם אף שאינו מתכוין להמעשה מ"מ עצם מעשה האיסור נעשה וע"כ אמרי' דפ"ר מחשיבו למתכוין, אבל בכלאים כל שלובש שלא לשם הנאת חימום חסר כאן גם עצם מעשה הלבישה שאין זה מלבוש אלא משוי בעלמא, והכוונה של לבישתו להנאת חימום היא שעושה את המעשה למעשה של לבישה, וע"ז ל"מ פ"ר כיון שחסר לנו עצם מעשה הלבישה, וה"נ בג"ד שהביטול מצד עצמו אינו מעשה איסור כלל אלא השלכה והטלה בעלמא שאין בו סרך איסור וכל האיסור נעשה ע"י כוונתו להאכילה וא"כ כשאין מתכוין לכך הרי חסר לנו עצם מעשה האיסור וע"ז ל"מ פ"ר.

ועוד ראיה נראה ממש"כ באבן העזר לאר"ח (סי' שכ"ח) דהעמדת עלוקות בשבת למצוין הרים מלאכה גמורה היא מכש"כ ממעמיד בהמה ע"ג קמת חברו דחייב בנוקין דהא נזקין חמור משבת כדמצינו בזורה ורוח מסייעתו בב"ק (ס' א'), ואף דלפ"ז קשה א"כ למה מעמיד בהמה ע"ג עשבים פטור בשבת, אך הטעם הוא דנזקין אזלי בתר ברי היזיקא לענין לחייב גרמא כמו מעשה ולכן בזורה ורו"מ פטור ובמעמיד ע"ג קמה חייב ובשבת אזלי בתר

מלאכת מחשבת ולכן בזורה חייב שהרי געשית כוונתו ובמעמיד דאין כוונתו רק שהבהמה תמלא כריסה ולא למלאכה פטור דהוא בעצמו אינו עושה כלום וגם מחשבתו לא היתה על המלאכה, אבל בהעמדת עלוקות שמחשבתו היא על המלאכה חייב בשבת עיי"ש, והנה כנוף דינו של האבן העוזר עי' בתשו' ר"א להגאון ממעלו ז"ל (סי' י"ב) שהאריך בזה [ונדפסה תשו' זו ג"כ בשד"ח קונט' באר בשד"ן ואכמ"ל במה שאינו נוגע לענינינו, אבל עכ"פ אנו רואים דאף שלדעתו ז"ל מעמיד עלוקה חשוב כמעשה האדם וחייב מ"מ אין זה מועיל לחייב מעמיד בהמה ע"ג עשבים בשבת שיחשב מלאכת מחשבת כאילו מתכוין אשר במתכוין לזה חייב בהעמדת עלוקות, ואף דפ"ר עושה שיהי' ע"ז מלאכת מחשבת כמש"כ התוס' ביומא (ל"ד ב') עיי"ש מ"מ אין זה מועיל במעמיד בהמה ע"ג עשבים, ובע"כ דפ"ר ל"מ אלא במקום שהמעשה מצד עצמו גם בלא כוונתו הוא מעשה איסור אבל בהעמדת בהמה שבעצם הרי האדם אינו עושה המלאכה והוא רק גורם וכל האיסור הוא שכוונתו ומחשבתו להמלאכה עושה את הגרמא שתחשב כמעשה כמו בגמ' דכ"ק בזורה ורוח מסייעתו וכן בהעמדת העלוקות, וא"כ כל שאינו מתכוין לכך כמו בהעמדת הבהמה על העשבים הרי חסר לנו עצם מעשה האיסור וע"ז אינו מועיל פ"ר, וה"נ בג"ד דכוותה.

וראיתי בתשו' הגרעק"א (סי' ע"ז) שהקשה קושיא אחריתי על ד"ז דכשאיין כוונתו לבטל מותר, וז"ל: "דא"כ כל תערובת בע"ח דלא בטל הא צריך לשוחמן דאין כוונתו רק לתקן המאכל ולישתרי וכן ברימוני בון הא צריך לפוצען לתקן המאכל וכן במתני (פ"א דערלה מ"ו) גבי נטיעה הא צריך לתלוש לתקן המאכל וכו' עכ"ל, ועיי"ש שהאריך וכמעט שדחה דין זה מהלכה מחמת קושיות אלו אא"כ יש צירוף עוד סניף, והך דדבש דהתם שאני דכיון שההיתוך הוא להפריד הדבש מהנמלים זמ"ז ולהשליך האיסור אלא דממילא נפלט הטעם זה מיקרי אין כוונתו לבטל דהא כל פעולתו היא לתכלית ההיפוך להפריד האיסור עיי"ש.

והנה סברא זו של הגרעק"א בדבש בעצמותה נכונה היא מאד, ולענ"ד גם להביא ראיה לזה ממש"כ הש"ך ביו"ד (סי' ר"א ס"ק מ"ו) לענין מים שאובין שלא בכוונה דאע"ג דפסולי המקוה גם שלא בכוונה מ"מ לא קשה ממש"כ בטור ושו"ע דהשואב מקוה וירא שמא יחזרו מהכלי שמוציאין בו מים ג' לוגין אחר שחסרו ממ"ם ויפסלו יקוב הכלי בשוליו ואז לא יחשבו מים שאובין, דשאני התם כיון דשואב המים משם א"כ ודאי לא ניחא לי שיפלו המים למקום דהא אדרבה שואב אותם משם וכו' עיי"ש, הרי דאף במקום שגם ממילא ושללא בכוונה פוסל מ"מ כל שעושה מעשה להיפוך ועי"ז גופא נעשה המעשה הפוסל בממילא שכזה ודאי לא פוסל, וה"נ היא סברת רעק"א דדבש דאף שנאמר שכאין כוונתו לבטל, ג"כ אסור אבל הכא הא אדרבה הוא עושה מעשה להיפוך להפריד הנמלים מהדבש רק שע"ז גופא ממילא נפלט הטעם זה ודאי מותר.

אבל מ"מ קושיותיו של הגרעק"א (שמחמתן הוצרך לסברא הנזכרת) לא זכיתי להבין ולענ"ד לק"מ, דהא בתערובת בע"ח שנאסרו כבר מחמת דלא בטלי היאך אפשר לומר שכשיחטם יהי כוונתו לצורך תיקון המאכל ולא לבטל הלא כל זמן שלא נתבטלו אסורים ועומדים הם באכילה ואיזה תיקון מאכל יש בהבע"ח שיבוא לעשותו כיון שאסורים באכילה, ובהכרח שכשבא לשוחטם מתכוין הוא שע"י השחיטה יהיו ניתרים באכילה מחמת שע"י יתבטלו שלא יהיה עליהם החשיבות דבע"ח דאל"כ מה זה בא לשוחטם לאכילה הלא אסורים הם באכילה, וכן ה"נ ברימוני ברן של ערלה וכלה"כ שאסורים בהנאה היאך אפשר לומר שכשמפצען אין כוונתו לבטל מפני שבלא"ה צריך לפוצען לתקן המאכל, איזה צורך מאכל יש בהפיצוע כיון שאסורים באכילה ובהנאה, ובע"כ צ"ל שכוונתו בפיצוען הוא גם שע"י יתבטלו והרי הוא מתכוין ומתכוין לבטל, וכן במתני דערלה בנטיעה של ערלה וכה"כ שאסורה בהנאה מה שי"ך לומר "הא צריך לתלוש לתקן המאכל" הלא לע"ע אסורים בהנאה ואין לו שום צורך בתקן המאכל ע"י תלישה ובע"כ שמתכוין שע"י התלישה יתבטל גם מאיסורו, משא"כ בנמלים שנפלג לדבש אע"פ שקודם שהתיכו אסור הדבש באכילה אבל בהנאה הרי הוא מותר ורשאי להתיך הדבש בשביל למכור לעכו"ם או שארי דברים מלבד אכילה וגמצא שמתכוין רק להתיך בלבד ולא לבטל, וכן במשנה דפ"ה דתרומות בחטין של תרומה שנתערב בשל חולין הרי גם כשאינו רוצה בעצמו לאכול התערובת יוכל לטחון לצורך הכהנים ואין כוונתו רק לטחון ולא לבטל ולכן מותר, ואדרבה ניחא לפ"ז מה שבירושלמי [והביא הר"ש שם והגרעק"א כאן] על משנה דתרומות הנ"ל יש טעם "שכן דרך כהנים להיות טוחנין מדומע", והגרעק"א כתב על הפר"ח שכ' טעם דמשנה דתרומות שאין כוונתו לבטל שהעלים עין מהירושלמי, ולדידי גם כוונת הירושלמי מפני שאין כוונתו לבטל אלא דקשה דאם אינו מתכוין לבטל למה טוחנין הלא אסורים באכילה הם, עז"א הירושלמי שגם הכהנים צריכים לטוחנין ובלא"ה עומדים למחינה ויכול לטוחנין לצורך הכהנים ושפיר אין כוונתו לבטל, באופן ששוב אין לנו הכרח לדחות דעת גדולי הפוסקים הראשונים ואחרונים בכמה דוכתי שכשאין כוונתו לבטל מותר.

ועוד י"ל בנ"ד טעם להתיר שהרי אף שהאופים הם יהודים ואופים לצורך כל מי שיבוא ויקנה סתם ובתשרי הגרעק"א (סי' כ"ז) הביא מהריב"ש דכשמבטלן לצורך כל מי שיבוא ויקנה אסור להם ע"ש, אבל כ"ז הוא דוקא כשבעה"כ עצמו מבטל אבל הכא הרי האופים הם רק פועלים שכירים ואין הלחם שלהם כלל ומבואר בשו"ע (סי' צ"ט ס"ה) דדוקא "אם הוא שלו" ע"ש והכא אין זה שלהם, והן אמנם דתנאי זה שיהיה שלו בעינין רק לענין האיסור למי שנתכוין לבטל בשבילו לא בעינין שיהיה שלו וכמו בעכו"ם שהביא חוץ לתחום ביו"ט בשביל ישראל שכתב בבאור הגר"א ביו"ד שם שמזה הוא מקור לד"ז דאסור למי שנתכוין לבטל בשבילו ע"ש, אבל הכא הרי אין לומר שנתכוין לבטל בשביל הקונים דהא באמת לא נתכוין כלל לבטל רק לצורך שלא יהיה נדבק הפת בהטסים, ומה"ט

לד' רוב הפוסקים אין זה כלל בגדר של אמב"ט אי לכתחילה, אלא שאנו באים לחשש גם להסוברים דאף כשאין כוונתו לבטל ג"כ אסור כשעושה בידים, וע"ז אנו אומרים דאינו אסור אלא אם הוא שלו, ומאי תאמר שאסור לא רק לו בעצמו אלא גם לכל מי שנתכוין לבטל בשבילו הרי באמת לא נתכוין כלל לבטל בשביל מי שהוא דאין כוונתו לבטל כלל, ולענין זה ודאי יועיל העדר כוונתו להביטול שיחשבו הקונים כאחרים שלא נתכוין להם, שהרי מה שצריך שלא יהי נדבק הפת בהמסים זהו רק לצורך קלות מלאכת האפייה שאינה נוגעת להקונים כלל רק להבעלי מלאכה בעצמם.

ומל"ב כ"ז הנה יש מקום בג"ד לומר שא"צ כלל ששים לבטל הטיחה של שומן ע"פ הגמ' דפסחים (ע"ו ע"א) שאני סיכה דמשהו בעלמא עבדי לו, ועי' בש"ך י"ד (סי' צ"ה ס"ק כ"ט) ובפר"ח שם, ואם כי המ"ז שם נחלק ע"ז ועי' מה שהאריך בזה בתשו' שם אריה (חיו"ד סי' כ"ד) עי"ש, אבל מ"מ הכא שיש באמת גם ס' ואנו—דנן רק לענין אמב"ט איסור לכתחילה שענין זה ודאי שיש לסמוך על הפוסקים שא"צ כלל ס' שלא נדונו בדיעבד כמבטל איסור לכתחילה.

ואחרי כל אלה הנה אילו היה אפשר להשיג לחם אחר באופן שלא היו תלויים חיי נפש בלחם זה דוקא היה ראוי לאסור מטעם הקליפה שבקל אפשר לבוא לידי מכשול כמה שלא יקלפו תחתית הלחם הנוגעת בהטיחה שע"ג המסים, אבל לפי תנאי החיים שם הוא שעה"ד גדול מאד וע"כ יש להחיר ע"י קליפה.

ללמוד על מנת ללמד

בגמ' סנהדרין צ"ט ב' איתא עה"פ (איו"ב ה', ז') אדם לעמל יולד ונו', אדם גברא לעמל פה בדברי תורה, וכתב שם המהרש"א וז"ל, עמל "פה", שעומל ומלמדה לאחרים, וחרמו שמעתי בזה בתיבת "לעמל" שהוא ראשי תיבות ללמוד על מ'נת ללמד, עכ"ל, ובשרית משכנות יעקב בהקדמה פי' בזה את המשגה אבות ב', ט', אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת וכו', כלומר, שנוצרת להיטיב לאחרים ולהשפיע להם מתורתך, עי"ש.